

תרומתן של החפירות ב'חניון גבעתי' לחקר תולדות ההתיישבות הקדומה בעיר דוד

דורון בן עמי
רשות העתיקות

יאנה צ'חנוביץ
רשות העתיקות

בחודש מרץ של שנת 2007 חודשו החפירות ב'חניון גבעתי'¹. שטח החפירה הנרחב ממוקם מדרום ובצמוד לחומה העות'מאנית המקיפה כיום את העיר העתיקה. מבחינה טופוגרפית ממוקם האתר על פני הקצה הצפוני-מערבי של שלוחת עיר דוד, על מורדותיו המזרחיים של גיא הטירופיון ועל פני שיפוליו הדרומיים-מערביים של השטח המפריד בין שלוחת עיר דוד לבין הר הבית הידוע בכינויו 'העופל' (איור 1). בשל מיקומו הטופוגרפי הנחות משהו ביחס לגבעות שסביבו, השתמרו שרידי היישובים השונים, שהוקמו במקום במהלך התקופות השונות, בצורה ניכרת. במקרים מסוימים נותרו קירות המבנים כשהם מתנשאים לגובה של 5 מטרים ויותר. השתמרות זו היא תוצאה של שכבות המילוי שנערמו בקצב מהיר מעליהם עת ניטש היישוב- אם בגין סחף טבעי ואם בגין מילויים מכוונים שנשפכו אל המדרון. מבחינה זו מספק האתר הזדמנות ראשונה במעלה לספר את סיפורה של ההתיישבות שהתקיימה לצפונה של שלוחת עיר-דוד לאורך התקופות השונות. לא זו בלבד ששרידי יישובים אלה השתמרו בצורה מרשימה, אלא שהם אף זכו להיחשף על פני שטח

איור 1. מבט כללי על שטח החפירה למרגלות החומה הדרומית העות'מאנית של העיר העתיקה

נרחב המספק בידינו נתונים שיש בכוחם לקבוע את אופיו של היישוב בכל תקופה נתונה. בעונת 2007 נחפר כרבע מכלל השטח האמור (איור 2). במקומות שונים החפירה העמיקה עד לסלע-האם, בעוד שבמקומות בהם נתגלו מבנים שיועדו לשימור העמיקה החפירה עד לגובה מפלסי רצפותיהם (איור 3). בדברים להלן נבקש להציג פרסום ראשוני של רצף השכבות והתקופות השונות המיוצגות במקום.

1. חפירה חלוצית נערכה במקום בשנת 2003 מטעם רשות העתיקות וביזמתה של עמותת אלע"ד בראשותם של ר. רייך וא. שוקרון. בעונת 2007 הורחב שטח החפירות והן מתנהלות ע"י רשות העתיקות בראשותם של המחברים ושל אנשי הצוות הבאים: ס. בכר, נ. ניסים בן-אפרים, א. זילברשטיין, וד. גוטרייך.

איור 2. שטח החפירה הדרומי בתום עונת החפירות 2007

התקופה המוסלמית הקדומה

השרידים המאוחרים ביותר (למעט שרידים מודרניים מאמצע המאה העשרים) שנתגלו בשטח מתוארכים לתקופה המוסלמית הקדומה. אלה כוללים ארבעה שלבים שונים השייכים לתקופה העבאסית וככל הנראה גם שלב נוסף מן התקופה האומאית.

באתר נחשפו בתי מגורים ומתקנים שונים המהווים חלק מרובע מגורים מתוכנן שהתקיים במקום במהלכה של התקופה העבאסית (מאות שמינית - תשיעית לספירה). מערכת של תעלות ניקוז ראשיות אליהן מחוברות תעלות ניקוז משניות הזימו את שפכי היישוב מערבה אל מורדות גיא הטירופויון. קרקעיתן של התעלות, כמו גם דופןותיהן, טוּחו בטיח עבה וחלקן העליון כוסה לוחות אבן. לקראת סופה של התקופה העבאסית ניכרת ירידה ברורה במאפייני היישוב.

תפרוסת שרידי היישוב העבאסי מלמדת כי שטחו של היישוב בגבעת עיר דוד נבנה בחלקה הגבוה של השלוחה והמשיך והשתרע לכיוון מערב אל עבר גיא הטירופויון. תוצאות החפירות העידו כי בנאי התקופה העבאסית לא נדרשו לפתרונות בנייה מורכבים הנובעים מבנייה במורד הגיא היות שהגיא היה סתום ברובו וגובהו היה נמוך אך במעט מגובה ראש השלוחה (להלן).

שרידי היישוב מן התקופה העבאסית שנחפרו בעונה זו בעיר דוד הם תרומה חשובה להבנתנו את מערך ההתיישבות העירוני בירושלים בתקופה הערבית הקדומה. השרידים מלמדים כי ההתיישבות בירושלים בתקופה זו לא היתה מוגבלת לתוואי בו עוברות חומותיה כיום. דומה אפוא שכל ניסיון לשחזר את גודלה של העיר ולאמוד את מספר תושביה בתקופה העבאסית חייב להביא בחשבון גם את קיומם של רבעי מגורים כגון זה שהתגלה בתחומיה הצפוניים של גבעת עיר דוד (צפרייר 1977, ולעומתו ראו בהט 1987: 32-41).

התקופה הביזנטית

בראשיתה של התקופה הביזנטית פקדה את קצה הצפוני-מערבי של השלוחה תנופת בנייה מרשימה. זו התבטאה בהקמתם של מבנים גדולים המשתרעים על פני שטח נרחב ומהווים חלק משכונת מגורים שנבנתה על מורדותיו הצפוניים-מזרחיים של גיא הטירופויון. רשת של רחובות ותעלות ניקוז מעידה על תכנונו הקפדני של אזור זה. המידע הרב שהצטבר במהלך חפירתו של השטח הנוכחי מצטרף ומשלים עדויות דומות שדווחו משטחי החפירה שנפתחו בצמוד לו מדרום (קרופוט ופיצג'ראלד 1929) ומצפון (קניון 1964; 1965; 1966; 1967) ואלה גם יחד מאפשרים כיום לעמוד ביתר דיוק על מקומה של עיר דוד במערך העירוני המתחדש של ירושלים בתקופה הביזנטית.

הקדום מבין השלבים (מאות רביעית-חמישית לספירה) בני התקופה הביזנטית המיוצגים באזור זה כולל מכלול של מבנים גדולים המצטיינים בתכנונם וביסודותיהם המרשימים. יסודות רחבים אלו בנויים אבני גוויל בגדלים שונים ומשלבים בתוכם פריטי בנייה השייכים למבנים קדומים

איור 3. הפינה הצפונית מזרחית של החפירה. סלע-אם בצידה הימני התחתון של התמונה

מתחומיה של העיר התחתונה.

בין ממצאיה של התקופה הרומית ניתן לציין רעפים רומיים רבים שנוצרו בבית היוצר של הלגיון העשירי 'פרטנזיס' שנותר מוצב בירושלים לאחר דוכי המרד. שניים מבין הרעפים נשאו טביעת יוצר של הלגיון. על אחד מהם, שהשתמר טוב יותר, מופיע חזיר הבר, אחד מסמלי הלגיון. בצמוד לסמל הלגיון ניתן להבחין בשקעים עגולים שהוטבעו אל הרעף טרם צריפתו - מן הסתם טביעת סנדלו של קלגס רומי (איור 4).

איור 4. רעף רומי ועליו טביעת הלגיון העשירי פרטנזיס ושקעים עגולים - כפי הנראה טביעת סנדלו של קלגס רומי

ששכנו במקום, רובם ככולם פריטים מתקופת בית שני ששימשו חומר גלם זמין עבור הבנאים הביזנטיים. בין אלו ראויים במיוחד לציין בסיסי עמודים, חוליות וגזעי עמודים, מעקות וכותרות, אשר יש להניח כי נעקרו, ביחד עם אבני בניין נוספות, מן המבנים המרשימים שניצבו במקום בתקופת בית שני (להלן).

רוחבם של יסודות המבנים הביזנטיים נע בין 1.5 - 2 מ' בממוצע, והם נחפרו כאמור לעומק רב, לעיתים עד כדי 3 מ' ויותר. יסודות אלו יוצרים תאים קונסטרוקטיביים שמולאו במילוי מלאכותי הכולל עפר, חצצים ואבני גויל ששימשו בו בעירבובייה. תאים אלו נועדו ליצור משטחים אופקיים מלאכותיים שהקלו על הבנייה על המורדות המערביים של שלוחת עיר דוד. בחינת עומקם של יסודות הביזנטיים מצביעה על כך כי במהלך המאה הרביעית לספירה היה עדיין גיא הטירופיון תואי נוף בולט בטופוגרפיה של ירושלים בכלל ועיר דוד בפרט כשם שמעידים פתרונות הבנייה ההנדסיים להם נדרשו בנאי התקופה (להלן).

השלב השני של היישוב הביזנטי עוקב לעיתים אחר תכניתו המקורית מן השלב הקודם, תוך הכנסת שינויים קלים המתבטאים בהרמת מפלס הרצפות במרחבים הקיימים, הצרתן של כניסות והוספתם של פריטים אדריכליים נוספים שאינם משנים את תכניתו הבסיסית של המבנה. במקרים אחרים אנו עדים לשינויים קיצוניים יותר המבדילים בין שני שלבי היישוב - אלה כוללים את ביטולם של חלק מן המרחבים הקיימים כדי שיתאימו עצמם לתואי רחוב מרוצף שהוקם בשלב השני לאורך חלקו העליון של גיא הטירופיון.²

בשלהי התקופה חווה היישוב משבר מסוים. קירות דלים שנבנו בחלק מן המרחבים הקיימים כמו גם חפירתם של בורות בתוכם מצביעים על נסיגה ברורה בתרבותו החומרית. כיוון שהממצא הקשור ביישוב הנדון נמצא בשלבי עיבוד ראשוניים, הרי שעדיין אין בידינו לקבוע חד משמעית את זמנו.

יוצאים אנו למדים אפוא, כי בראשיתה של התקופה הביזנטית פקדה את עיר דוד תנופת התיישבות שהתבטאה בבנייה אינטנסיבית. הצורך בשטחים זמינים להתיישבות חייב את תושביה של ירושלים בתקופה זו להכשיר שטחי בנייה גם על מורדות השלוחות - כפי שאכן בא הדבר לידי ביטוי בבנייה על מורדותיו המזרחיים של גיא הטירופיון. פעילות הבנייה אף גברה והגיעה לשיאה בחלקה השני של התקופה הביזנטית (ראשית התקופה האומאית?) עם הקמתו של הרחוב המרוצף לאורך גיא הטירופיון.

התקופה הרומית

שרידיה של תקופה זו מיוצגים בשטח החפירה הנדון בממצאים ספוראדיים. אלה כוללים בעיקרם ממצאים קראמיים ללא כל שרידים אדריכליים. היעדרותם המוחלטת של שרידי בנייה מן התקופה שלאחר שנת 70 לספירה תואמת את תמונת הממצא הארכיאולוגי הכללית המוכרת עד כה

2. קטעים של רחוב זה נתגלו בעבר בחפירותיהם של קרופוט ופיצ'רלד והן בחפירותיהם של רייך ושוקרין.

שלהי ימי הבית השני

ישירות מתחת למבנים הביזנטיים התגלתה מערכת אדריכלית המשתרעת על פני שטח גדול. ממערכת זו, המתוארכת, הן על סמך הממצא הקראמי והן על סמך הממצא הנומיסמאטי לשלהי תקופת הבית השני (המאה הראשונה לפנה"ס - המאה הראשונה לספירה) נתגלו עד כה שתי יחידות עיקריות-יחידה דרומית ויחידה צפונית.

איור 5. מרתף מבנה המידות ביחידה הדרומית. מימין ומשמאל ניתן להבחין בגדמי קמרון

תרומתן של החפירות ב'חניון גבעתי' לחקר תולדות ההתיישבות הקדומה בעיר דוד

היחידה הדרומית כוללת מבנה מרשים מידות, ממנו עלה בידינו לחשוף עד כה את פינתו הצפונית מזרחית בלבד. קירותיו החיצוניים בנויים אבני גוויל גדולות. שיטחו הפנימי של המבנה בגבולות השטח החפור מצביע על חלוקתו לאולמות מוארכים שכיוונם צפון-מערב - דרום-מזרח. חלקם מחולקים על ידי קירות חוצצים לחדרים מספר, ולהם שתי קומות לפחות. קומת המרתף של אולמות אלו היתה מקורה בקמרונות וקירותיה מטויחים בטיח אפור שנועד למנוע חדירת לחות אל תוך חללי קומה זו (איור 5). נראה שחדרי קומה זו נועדו לשמש במקורם מרתפי אחסנה. קירות הקומה שמעל לקמרונות, טויחו בטיח גירני לבן ומוחלק. שרידי פרסקו שנתגלו בין מפולות המבנה מלמדים שקירותיו המטויחים היו מעוטרים בגוני אדום, צהוב, וירוק עם קווים דקים בצבע שחור (פרסקאות המדמות ציפוי שיש צבעוני).

היחידה הצפונית: מצפון למבנה ובצמוד אליו נמצאו מספר מתקני מים מטויחים, חלקם מקוואות טוהרה, ששימשו בתוך אגף נוסף במערכת האדריכלית הנדונה. עד כה נחשפו שני מקוואות, אמבט, בור מים ופיר צר ועמוק שטיבו אינו ברור לאשורו אך ניכר כי תפקידו קשור למערכת אספקת/ניקוז המים הקשורים במתקנים הנ"ל. מתקני מים אלו שימשו חלק מאגף ייעודי לטוהרה בתוך המכלול האדריכלי הנדון. למעט הקיר החוצץ בין המבנה העיקרי מדרום ו'אגף המקוואות' שמצפון לו, הרי שיתר קירותיו התוחמים של האגף הצפוני מצויים מחוץ לגבולות שטח החפירה. יש לקוות שהרחבתו המתוכננת בעונות הבאות של שטח החפירה לצפון ולמזרח תאפשר את חשיפתם של שרידים נוספים הקשורים באגפו זה של המכלול האדריכלי הנדון, כמו את קירותיו התוחמים.

איור 6. מבחר מטבעות מימי המרד הגדול שנתגלו בחפירות מבנה המידות

יש להניח שמפלסי הרצפה שניגשו אל הקיר ההלניסטי קשרו בינו ובין בנייה נוספת מתקופה זו ששכנה ממערב לו. אבנים שאורכן כ-1 מ' המסותתות בסגנון הסיתות ההלניסטי האופייני המבצבצות מתחת לקירו המזרחי של בניין המידות משלהי ימי הבית השני שהוקם במקום, מחזקות הנחה זו.

היעדרותם היחסית של שרידי בנייה מן המאות השלישית והשנייה לפנה"ס בירושלים מדגישה את חשיבותה של תגלית זו מן התקופה ההלניסטית הקדומה בעיר דוד. יש להניח כי עם הרחבתו המתוכננת של שטח החפירה נוכל לקבוע ביתר בירור את אופיו וטיבו של המכלול האדריכלי הנדון.

תקופת הברזל

שרידיה של תקופת הברזל מיוצגים ע"י חמש שכבות מוגדרות המשתרעות על פני מרביתה של תקופת הברזל ב'. אלה נמצאו מושתתים ישירות על סלע האם ומציינים את תקופת ההתיישבות הקדומה ביותר בחלקה זה של עיר דוד.

בתים שנבנו בצפיפות יחסית ובנייתם דלה ובלתי מוקפדת מאפיינים על-פי-רוב את כלל שכבותיה של תקופת הברזל בשטח הנדון. רוחב קירותיהם כרוחבה של אבן אחת ובתוכם נמצאו מתקנים ביתיים מסוגים שונים. כל אלה מעידים על שימוש של אזור זה כחלק מרובע מגורים פשוט שהתקיים במקום לאורך כל תקופת הברזל ב'.

על רקע מאפיינים אלו של תקופת הברזל באתר, בולט בחריגותו מבנה אחד, שממנו נתגלתה פינתו הדרום-מזרחית בלבד. מבנה זה, שהושתת ישירות על הסלע, בנוי אבני גוויל גדולות ובפינתו נמצאו משולבות אבני גזית. חלקו הגדול מצוי מחוץ לגבולותיו של שטח החפירה ואילו בחלקו המערבי הוא נחתך וחלקים שלמים ממנו הוסרו כליל במהלך התקופה ההלניסטית.

הקדום מבין שלביה של תקופת הברזל מעיד על השימוש שעשו בנאיו בסלע האם - הן לצורך השתתת קירות בתיהם והן בשילובו במערך המבנים אותו הקימו במקום. כך נמצאו מעין 'כיסוי התיישבות' הכלואים בין קירות הבתים, לבין מחשוף הסלע מאידך. שלב זה מתוארך על סמך הממצא הקראמי העשיר שנתגלה בו קודם למאה השמינית לפנה"ס. השלב המאוחר ביותר של תקופה זו מתוארך למאות השביעית-שישית לפנה"ס. לא נתגלו כל שרידי בנייה השייכים לתקופת הברזל א'.

בולטים בהיעדרותם שרידיה של תקופת הברונזה. הדברים נכונים לא רק בנוגע לשרידי בנייה אלא גם באשר לשרידים הקראמיים. למעט מספר זעום של חרסים השייכים לתקופת הברונזה המאוחרת ומעטים אף מאלו השייכים לתקופת הברונזה התיכונה - לא זוכה תקופה זו לכל ייצוג בכל רחבי שטח החפירה הנדון.

למותר לציין כי לרצף התקופות המיוצגות באתר נודעת תרומה חשובה להבנתנו את ההתפתחות

איור 7. ידיית אמפורות רודיות

סופו של המבנה בחורבן גדול. אבני קירותיו הענקיות נפלו מראשו פנימה ומוטטו את קמרונות קומת המרתפים. יחד עם הקמרונות צנחה מטה גם רצפת האולמות. הן הממצא הקראמי והן הממצא הנומיסמטי (איור 6) מעידים שחורבנו של המבנה התרחש בסמוך לשנת 70 לספירה - עם חורבנה של ירושלים בסוף ימי בית שני (לפירוט בעניינו של מבנה זה ראה בן-עמי וצ'חנוביץ 2007).

התקופה ההלניסטית

המכלול האדריכלי משלהי ימי בית שני חותם תחתיו שרידי בנייה מן התקופה ההלניסטית הקדומה. אלו כללו בעיקרם קיר רחב וארוך שהשתמר לגובה ניכר (כ-3 מ'). כיוונו הכללי צפון-דרום והוא בנוי אבני גיר גדולות ומעובדות וביניהן אבני גוויל קטנות. עד כה נחשפו כ-8 מ' מן הקיר אך הוא ממשיך הלאה צפונה ודרומה אל מעבר לגבולות השטח החפור. העובדה שרק צידו המערבי נבנה בקפידה בעוד זה המזרחי בנוי ברישול כנגד המדרון המערבי של השלוחה מעידה כי שימש כקיר תמך במערך הבנייה ההלניסטי במקום.

על הרצפות שניגשו לקיר ההלניסטי נמצאה כמות גדולה של חרסים. בין אלו ראוי להדגיש את שיעור שכיחותן הבולט של הקערות לסוגיהן השונים, כמו גם את הופעתם, במספרים בלתי מבוטלים, של כלי ייבוא. האחרונים מיוצגים בעיקר על-ידי כלים יווניים ('קערות מזוגגות שחור') ואמפורות רודיות. בין ידייתהן הרבות של האמפורות הרודיות שנתגלו במקום בולטות ידיות הנושאות טביעות חותם (איור 7).

ההיסטורית-יישובית בחלקה זה של העיר. אולם מעבר לתרומתן זו, הוסיפו תוצאות החפירות בשטח הנדון נתונים מהותיים השופכים אור חדש על גודלה הפיסי של שלוחת עיר דוד.

שלוחה מוארכת זו נתפסה עד כה כצרה למדי ברוחבה, תפיסה שהתבססה בעיקר בשל היעדר נתונים ברורים בנוגע לגבולה המערבי. בעוד שנחל קדרון משמש עד היום תוואי נוף ברור התוחם ומגדיר את גבולה המזרחי של השלוחה, הרי שגבולה במערב אינו כה מוחלט וברור. גיא הטירופויון - 'עמק עושי הגבינה' בתיאוריו של יוספוס (מלחמת היהודים ה'ד א), התוחם את שלוחת עיר דוד ממערב התמלא ונסתם ברובו במהלך השנים (לעיל) עד שכמעט ונעלם כליל מתוואי נופה של העיר. בחפירותיה בעיר דוד בשנות ה-60 של המאה העשרים, תיארה קתלין קניון את הדחיפות שאפיינה את חפירותיה בשטחים שפתחה לאורך גיא הטירופויון בגין התוכניות לסלילתו של הכביש שתוכננה להתבצע בחורף 1963 - 1964 (קניון 1964: 8). כיום עובר לאורך הגיא הכביש שנסלל אז במקום. חפירותיה אלה של קניון לאורך גיא הטירופויון והתוכניות הסכמאטיות שפרסמה בעקבותיהן, ביחד עם גילוי של השער (?) ע"י קרופוט ופיצ'גראלד בחפירותיהם למורדותיה המערביים של שלוחת עיר דוד (1927) היו המקור העיקרי עליו התבססו מרבית השחזורים את מתארה והיקפה של השלוחה. תכניותיה הסכמאטיות של קניון קיבעו את הרושם ולפיו חופף גבולה המערבי של השלוחה את תוואי הכביש העובר במקום.

חפירותינו באתר סיפקו כאמור נתונים חשובים גם בעניין מתארה הטופוגרפי של שלוחת עיר דוד, ככל שנוגעים הדברים לקו גבולה המשוער במערב. טרם החלו החפירות נערכו באתר שני קידוחי בדיקה - האחד בסמוך לכביש העובר כיום לאורך הגיא. הקידוח השני נערך בקצה המערבי ביותר של החפירה (בקצה המערבי של שטח החניון). תוצאות קידוחי בדיקה אלו העידו כי סלע האם נמצא בקידוח המזרחי בעומק של כ-9 מ' לערך בעוד שבמערב הוא התגלה בעומק של כ-15 מ'. תוצאות אלו אוששו במהלך החפירות את העמיקו אלה וחשפו את סלע האם במספר מקומות. התברר כי הסלע אכן משתפל, לעיתים במדרגות גבוהות ולעיתים במתינות יחסית לכיוון מערב. מצירוף הנתונים שיש בידינו עד כה עולה כי בסיס הגיא נמצא מעבר לגבולו המערבי של שטח החפירה ומכאן שרוחבה של שלוחת עיר דוד גדול משנתפס עד כה. נתוני החפירה העידו כי המדרון המערבי של השלוחה, בדומה לזה ממזרח, שימש יעד לבנייה במהלך התקופות הקדומות, בנייה שתרמה במידה רבה להגבתו לאורך השנים עד כדי סתימתו (לעיל).

למסקנה זו בדבר היקפה זה של שלוחת עיר דוד יש השלכות מרחיקות לכת בכל הנוגע לאופייה ומשקלה של ההתיישבות בה לאורך התקופות השונות בכלל ואלו הקדומות בפרט. שלוחה זו, שהיוותה גרעין ההתיישבות הקדום בירושלים בשל סמיכותה למעיין הגיחון, העלתה לא אחת סימני שאלה סביב דמותו של היישוב שהתקיים בה. סימני שאלה אלו נבעו בעיקרם מן ההנחה כי השלוחה משתרעת על פני שטח מצומצם למדי שאינו מאפשר קיומו של יישוב משמעותי עליה. דומה שתוצאות החפירות בחניון גבעתי מחייבים בחינה מחודשת של הנחות מוקדמות אלו.

ביבליוגרפיה

בהט 1987

ד' בהט, המערך הפיסי של ירושלים בתקופה המוסלמית הקדומה, בתוך: י' פראוור (עורך) ספר ירושלים, התקופה המוסלמית הקדומה, 1099-638 ירושלים, תשמ"ז, עמ' 32-79.

בן-עמי וצ'חנוביץ 2007

ד' בן-עמי וי' צ'חנוביץ, "מבנה מידות משלהי ימי בית שני - האומנם אחד מ'ארמונות' מלכי חדיב?", בתוך: י' פטריך וד' עמית (עורכים), חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה, עמ' 19-24.

צפיר 1977

Y. Tsafir, "Muqaddasi's Gates of Jerusalem, A New Identification Based on Byzantine Sources", *IEJ* XXVII, pp. 152-161.

קניון 1964

K. Kenyon, "Excavations in Jerusalem, 1963", *Palestine Exploration Journal* 97, pp. 7-18.

קניון 1965

K. Kenyon, "Excavations in Jerusalem, 1964", *Palestine Exploration Journal* 97, pp. 9-20.

קניון 1966

K. Kenyon, "Excavations in Jerusalem, 1965". *Palestine Exploration Journal* 98, pp. 73-88.

קניון 1967

K. Kenyon, "Excavations in Jerusalem, 1966". *Palestine Exploration Journal* 99, pp. 65-70.

קרופוט ופיצ'ראלד 1929

J. W. Crowfoot and G. M. Fitzgerald, "Excavations in the Tyropoeon Valley 1927", *APEF* 5, London.

מקורות האיורים

- איור 1 - (סקיי-ויו) Sky View
- איור 2 - (סקיי-ויו) Sky View
- איור 3 - משלחת החפירות
- איור 4 - קלרה עמית (רשות העתיקות)
- איור 5 - צילה שגיב (רשות העתיקות)
- איור 6 - קלרה עמית (רשות העתיקות)
- איור 7 - קלרה עמית (רשות העתיקות)